

Objavljeno u posebnom broju Ekonomskih analiza (časopis Ekonomskog fakulteta u Bgd)

Miroslav Prokopijević

**NACIONALNI INVESTICIONI PLAN JE
EKONOMSKI ŠTETAN**

Beograd, 2007.

SAŽETAK: Vlada Srbije je u jesen 2006. lansirala ideju Nacionalnog investicionog plana (NIP) u iznosu od € 1,7 milijardi, koji treba da se sprovede 2006-2007. Prema objašnjenju Vlade, NIP treba da posluži za podsticanje razvoja i zapošljavanja. U članku pokazujem da NIP ne samo da neće doprineti tim ciljevima, već i da je ekonomski štetan. Vlada nije ponudila objašnjenje o tome kako bi ova sredstava mogla drugačije da se upotrebe, mada ima bar nekoliko namena, od kojih je svaka korisnija od NIP-a. Ako bude sproveden, NIP će imati štetne posledice po razvoj Srbije i umesto razvoja će podstaći rast inflacije, rent seekinga i korupcije. Pored toga će dovesti do ulaganja u nereformisane sektore, što širi pogrešnu poruku da ima novca i bez reformi. NIP će poremetiti odnos javnog i privatnog sektora. Konačno, NIP je nešto što članice EU ne poznaju, pa nema razloga ni da ga Srbija koristi, ako teži ulasku u EU. Rečju, sve važne posledice NIP-a su štetne za ogromnu većinu građana Srbije i zato ga treba napustiti. Korist od NIP-a mogu imati samo političari, usled kupovine glasova, i neke male interesne grupe, usled dobijanja subvencija. Svi ostali bi imali samo štete.

Štetnost mešanja države u privredu u istorijskoj perspektivi

Ozbiljni ekonomisti od Adama Smita (Adam Smith) do danas nikada nisu imali iluzija u pogledu direktnog učešća države u privredi, znajući da su državna ulaganja neefikasna u poređenju sa privatnim i da stoga država ne treba da bude direktan ekonomski akter, već da treba da se ograniči na indirektnu ulogu, a to je proizvodnja što je moguće podsticajne atmosfere za biznis. Dugo vremena su državna ulaganja u privredu ili nacionalizacije privatnih firmi bili vrlo retki, praktično nepostojeći do kasnih 1920-ih. Uporedo sa tim i državna potrošnja je bila veoma niska. Sa izuzetkom komunističke Rusije od 1917, državna potrošnja do 1929. godine nije prelazila 9% ni u jednoj zemlji sveta, izuzev kratkotrajno tokom raznih ratova.¹ U danas razvijenim zemljama tokom XIX veka nacionalni dohodak je mnogo brže rastao od državne potrošnje, što je i glavni razlog njihovog današnjeg visokog standarda i prosperiteta. Visok nivo ekonomskih sloboda koji je podsticao privatna ulaganja doveo je do najbržeg ekonomskog rasta u istoriji i do ekonomskog prosperiteta širokih slojeva stanovništva krajem XVIII i u XIX veku u zemljama koje danas zovemo razvijenim. Stope rasta su bile često i 7-10%, što je tada omogućavalo da te zemlje udvostručuju stope rasta svakih 7-10 godina.

¹ Više o tome u Prokopijević 2000, s. 297 i dalje.

Da su razvijene zemlje poput Švedske, Italije, Nemačke ili Belgije u XVIII i XIX veku imale ovakva pravila igre kakva su postojala u poslednjim decenijama XX veka i početkom XXI veka, one bi danas bile vrlo nerazvijene i pripadale bi onome što se naziva zemljama „trećeg sveta“. U poslednjih 5 godina Italija ima prosečnu stopu rasta od 0,3% i sa tim tempom razvoja ovoj zemlji bi trebalo 233 godine da udvostruči životni standard svog stanovništva. U isto vreme Estonija, koja danas ima tek oko 25% italijanskog dohotka, poslednjih 6-7 godina raste po prosečnoj stopi od 8,5%. Pri tom tempu rasta nacionalnog dohotka Estoniji treba samo 8,5 godina za isti posao za koji bi Italiji trebalo 233 godine – da udvostruči životni standard. Ako bi se Italija i Estonija i u narednim godinama razvijali istim, upravo pomenutim tempom, Estonija bi za 18 godina dostigla Italiju po dohotku *per capita*, a za manje od još 10 godina bi bila duplo razvijenija od nje, mereno *per capita*. To je odlična ilustracija za važnost ekonomskih sloboda. Estonija – jedna od ekonomski nekoliko najslobodnijih zemalja sveta – vrlo brzo ekonomski napreduje, dok Italija – čije je ekonomske slobode potopila nepotrebna i preširoka regulacija i država blagostanja – nastavlja da ekonomski stagnira.

Nije nužno da nastupi scenario o ekonomskom sustizanju Italije od strane Estonije. Estonci tek treba da pokažu da su naučili lekciju koju su skupo platili mnoge razvijene zemlje, upadajući u preteranu regulaciju i ne uspevajući da odole državi blagostanja. Nije nemoguće da Italija pretrpi reforme, koje će je osloboditi nepotrebne i skupe regulacije, a da Estonija potpadne pod skupu regulaciju i ne odoli zovu države blagostanja,² tako da stope rasta u Italiji posle toga porastu, a u Estoniji opadnu, što bi iziskivalo novu kalkulaciju oko tempa ekonomskog sustizanja (eng. *catch-up*). Rast prosperiteta i blagostanja u nekoj zemlji je u prošlosti često sa sobom donosio elemente destrukcije blagostanja i redefinisanja ključnih politika. Kako uspešni pojedinci u nekoj zemlji postaju bogatiji i kako uspešnim firmama rastu profiti, tako se pojavljuju političke snage koje smatraju da takve pojedince i firme treba snažno oporezovati, kako bi se prikupila sredstva za pomoć siromašnima. Rast popularnosti takvih shvatanja doveo je do ulaska takvih političkih snaga u parlamente i do promene regulative, tj. do nastanka skupe regulative, otežavanja uslova za privatna ulaganja i poslovanje, rasta ekonomske uloge države, rasta državne potrošnje i učvršćivanja države blagostanja.

² Up. Prokopijević 2004.

Na konferenciji Kejto instituta (Cato Institute) u Moskvi 2003. Milton Fridmen (Milton Friedman) je imao referat čija glavna poruka je da tranzicione zemlje ne treba da slede današnja iskustva razvijenih zemalja, jer razvijene zemlje danas imaju državnu potrošnju od 37% do 55% od nacionalnog dohotka. Umesto toga, tranzicione zemlje treba da se ugledaju na razvijene zemlje od pre 100 i više godina, da unapređuju ekonomske slobode i da smanje državnu potrošnju na 10% od nacionalnog dohotka. Savet je izvanredan, samo je pitanje kako ga politički sprovesti. U današnjim tranzicionim zemljama država troši od 28% (Litvanija) do 55% (Srbija) nacionalnog dohotka, što je daleko iznad Fridmenove sugestije. Za sada bi za svaku evropsku tranzicionu zemlju bilo veliko postignuće kada bi smanjla svoju državnu potrošnju prema trenutno minimalnih 28%.

Počev od 1930-ih, a sa kulminacijom 1970-ih, bilo je mnogo direktnih državnih intervencija u privredi u zapadnim zemljama. Još opsežnije državne intervencije su bile u socijalističkim zemljama. Može se reći da su i jedno i drugo bili posledica popularnosti socijalističkih shvatanja u pomenutom periodu. I o državnim intervenijama u kapitalizmu³ i o socijalističkom planiranju postoji obimna literatura. Osnovna literatura vezana za socijalističko planiranje je nastala na pozadini tzv. „socijalističke kontroverze“, tj. rasprave između marksista i pro-tržišnih ekonomista 1930-1950. o (ne)mogućnosti socijalističkog planiranja, bilo u radikalnoj, sovjetskoj ili blažoj zapadnoj formi (država blagostanja). U toj debati su predstavnici „austrijske škole“, pre svega Ludvig Mizes (Ludwig Mises) i Fridrih Hajek (Friedrich A. Hayek) jasno intelektualno porazili marksiste poput Oskara Langea, Lerner, a nešto kasnije i pristalice državne intervencije u kapitalizmu poput Kejnza (John M. Keynes). Tada je međutim stvoren utisak u javnosti da su marksisti i drugi intervencionisti pobedili i samo su retki pojedinci (kasnije se većina njih okupila oko Mont Pelerin društva koje je 1947 osnovao Hajek) i tada shvatali ono što se danas jasno vidi, da su intervencionisti izgubili. Javni utisak o pobedi intervencionista je nastao zato što su intelektualna, politička i društvena klima išla u prilog državnom intervencionizmu i socijalizmu, tako da je u takvoj atmosferi bilo moguće intelektualni poraz pretvoriti u pobedu. Ali, kada su se tokom 1970-ih videle ekonomske posledice državnog mešanja u privredu i u socijalizmu i u kapitalizmu, kada

³ Hayek 1997; Friedman 1996, 1997; Hazlitt 1998.

je Hajek 1974 dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, intelektualna i društvena klima je počela da se menja i postalo je definitivno jasno da je nekoliko decenija ranije izabrana intelektualno inferiorna koncepcija. Drugim rečima, intelektualna, politička i društvena javnost su tek sredinom 1970-ih postali prijemčivi za istinu proizašlu iz „socijalističke kontroverze“ i tek tada je počela da se menja intelektualna i politička klima u pravcu protržišnih reformi u zapadnim zemljama. Ubrzo će doći do ekonomskog sloma socijalizma, što će biti dalji podsticaj protržišnim reformama.

Iako je intelektualni poraz pristalica uloge države u privredi bio više nego jasan već 1930-ih, to nije zaustavilo već započetu državnu ekonomsku ekspanziju. Ona je bila intelektualno, društveno i politički popularna, pa je nastavila je da postoji decenijama, sve dok od kasnih 1970-ih u Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD, a kasnije i u drugim zemljama nije počela da se menja. Tek su ekonomski slom komunizma krajem 1980-ih i kriza države blagostanja (koja je u u retkim zemljama započela krajem 1970-ih, u nekim sredinom 1980-ih, u nekima 1990-ih a u nekima se vidi tek u poslednjih par godina) doveli do promene politika i protržišnih reformi u nizu zemalja (Ujedinjeno Kraljevstvo, SAD, Novi Zeland, Australija, Irska, Island, Finska...).

Možda bi neke razvijene zemlje i danas htele da imaju značajan udeo državnog sektora u nacionalnom dohotku, da imaju veliku državnu potrošnju i visoke poreze, ali to ne mogu da čine u prisustvu konkurencije iz drugih zemalja, gde tih troškova i neefikasnosti nema. Zato su zemlje koje se odluče za tako skupe politike osuđene na siromaštvo i izolaciju – svejedno da li se zovu Kuba, Severna Koreja, Burma, Zimbabve ili Belorusija.

Preregulisane razvijene zemlje iz grupe EU15 su već u nekoliko navrata posle proširenja Unije iz 2004. su pokušale da proguraju odluku od harmonizaciji poreskog okvira za direktne poreze (pre svega porez na dohodak i korporativnu dobit). Ideja je vrlo jednostavna. Da bi se neke od novih članica (a i neke od starih poput Irske) sprečile da niskim porezima konkurišu starim članicama sa visokim direktnim porezima, pokrenuta je inicijativa da se ustanovi okvir u kome se zemlje EU mogu kretati kada su pomenuti porezi u pitanju. Svojevremeno je tako harmonizovan okvir za PDV (porez na dodatu vrednost), kada je usvojeno da se stope ovog poreza u članicama EU mogu kretati u rasponu 15-25%. Ali za razliku od harmonizacije okvira za PDV, za sada su propale

inicijative za harmonizaciju direktnih poreza, tako da su neke zemlje EU15 već snizile svoje direktne poreze, a neke razmatraju slične korake. Tako je Austrija u proleće 2006. snizila porez na korporativnu dobit sa 38% na 24%, da bi bila konkurentna sa zemljama istočne Evrope, gde je ovaj porez 12-24%. U Nemačkoj je porez na korporativnu dobit ostao 38%. Nemačkoj vladi nije lako da snizi taj porez, jer već godinama Nemačka prekoračuje granicu dopuštenog budžetskog deficita od 3% za zemlje evro-zone, a javni dug je davno premašio dozvoljenih 60% od BDP. Snižavanje poreza na korporativnu dobit bi samo produbilo deficit i povećalo javni dug. Naravno, to bi bilo kratkoročno, dok bi snižavanje ovog poreza podstaklo dodatnu privrednu aktivnost. Ali, potrebno je imati resurse da se sačeka tih nekoliko godina kada bi došlo do povećanja privredne aktivnosti i poreskih prihoda po osnovu poreza na korporativnu dobit.

Ako se pogledaju razvijenije zemlje EU, onda se može reći da je direktno učešće države u privredi od 1970-ih naovamo opadalo, ali su rasli porezi i indirektno, regulativno mešanje u privredu. Regulacija je u drugoj polovini XX veka sve više postajala zamena za ranije planiranje. U skladu s tim, u većini razvijenih zemalja država se skoro sasvim povukla iz direktnog mešanja u privredu. Privatizovane su ne samo klasične poslovne firme, banke i osiguranje, nego i sektori javnih i javnih komunalnih preduzeća – telefon, pošta, gas, voda, električna energija, itd. I dok je direktno mešanje u privredu opadalo i sada je skoro simbolično, indirektno (regulativno) mešanje je u većini zemalja raslo, a samo u nekima opadalo.

Nacionalni investicioni plan

„Nacionalni investicioni plan“ u Srbiji je najpre pominjan od strane retkih vladinih funkcionera a onda je brzopotezno usvojen septembra 2006. u iznosu € 1,674 mlrd, tj. oko 7,5% od BDP Srbije. Ta sredstva bi se utrošila manjim delom 2006, a pretežno 2007. Obrazloženje je bilo da Srbija ima budžetski suficit i da treba da ga upotrebi kako bi povećala ulaganja, zaposlenost i ekonomski rast. Čak je navođeno kako je ovakva potrošnja u skladu sa pravilima EU u sličnim prilikama. Pominjano je da će uz NIP Srbija postići prosperitet poput Irske.

Mediji, šira javnost i stručnjaci su dočekali NIP sa entuzijazmom. Sem vrlo usamljenih glasova, nije se mogla čuti kritička reč, niti je iko pitao tvorce NIP-a o alternativama u trošenju sredstava, zakonitosti postupka, procedurama u dodeljivanju sredstava ili razumnosti poteza poput NIP-a. Niti je iko pitao o stvarnoj ceni NIP-a, čiji izraz bi bila proizvodnja koju bi ti resursi napravili na slobodnom tržištu. Svi kao da su samo čekali da potrošnja konačno krene. Zvaničnici su se razbacivali sumama, pa se ponekad umesto € 1,674mlrd dolazilo do sume do € 3-4mlrd. Na NIP će se 2006-2007. utrošiti € 1,674mlrd, od čega će € 1,385mlrd poticati iz privatizacionih prihoda i budžetskog suficita, a ostatak od kredita i donacija međunarodnih organizacija.⁴ Najviše sredstava će se potrošiti na saobraćaj 26%, privredni razvoj 23%, zdravstvo & ekologiju 19,8%, stanogradnju 9%, standard građana 8,6%, državnu upravu 8,3%, obrazovanje 3,2% i za Kosovo 2%. Oko € 415mil bi se utrošilo 2006, a ostaka 2007.

Kao ciljevi NIP su navedeni:

- „- povećanje zaposlenosti,
- održivi privredni rast,
- sprovođenje strategije za uravnoteženje regionalnog razvoja,
- podizanje konkurentnosti,
- sprovođenje strategije za smanjenje siromaštva.“⁵

Neki ciljevi su očito u međusobnom sukobu ili su nedostižni na ovaj način. Tako se recimo govori o povećanju zaposlenosti, do čega može privremeno doći, i o održivom privrednom razvoju, što će teško moći da se postigne, jer kada se sredstva jednom potroše, doći će do pada i zaposlenosti i stopa rasta. Jedan od ciljeva je i povećanje konkurentnosti, ali do toga teško može doći većom investicionom ulogom države, jer će tako biti podsticani projekti koji nisu prošli tržišni test. Da jesu, bili bi rezultat privatnih ulaganja, pa ulaganja države u te svrhe ne bi bila potrebna. Zato će kao posledica NIP-a nastupiti pad, a ne rast konkurentnosti privrede Srbije. Takođe se ističe da će kao rezultat NIP-a uslediti uravnoteženje regionalnog razvoja. Ne samo da se o smanjenju regionalnih razlika ne može govoriti obzirom na mala i jednokratna sredstva u

⁴ Up. Srbija. Nacionalni investicioni plan, s. 7.

⁵ Up. Srbija..., s 8.

poređenju sa standardnim ulaganjima, nego u teoriji ne postoji jednoznačna evidencija da regionalna pomoć nerazvijenim regionima smanjuje regionalne ekonomske razlike. Pored literature koja tvrdi da se tako mogu smanjiti razlike, većina literature tvrdi ili da razlike ostaju slične ili da se čak povećavaju. Ovakvi primeri pokazuju da nije bilo nikakve ozbiljnije studije efekata ovakvih ulaganja u slučajevima drugih zemalja i EU. Usled toga su ciljevi definisani proizvoljno i provizorno. Tako se može obrazlagati potrošnja neke simbolične sume, ali ne i potrošnja ovako enormnih sredstava.

Slično je i sa kriterijumima za izbor projekata (str. 35 i dalje). Kao kriterijumi se navode:

- „- investiciono ulaganje, bez tekuće potrošnje,
- brza realizacija s rezultatima vidljivim u kratkom vremenskom periodu,
- mogućnost sufinansiranja projekta,
- uticaji koje investicije imaju na ljudske resurse (obrazovanje, zapošljavanje, uslovi rada, životni standard i dr.,
- uticaji na ravnomerni regionalni razvoj,
- usklađenost sa sektorskim strategijama,
- uticaj na smanjenje spoljnotrgovinskog deficita.“⁶

Nigde se kriterijumi ne preciziraju, ne govori se u kakvom su odnosu (recimo, da li su neki prioritetni u odnosu na druge i za koliko), niti ima operacionalizacije kriterijuma. Sve to ukazuje na nesolidnost obrazloženja za NIP, koja veoma podseća na standardni srpski politički manir „olako obećane brzine“.

U osnovi je atmosfera oko najave NIP-a i medijske promocije vrlo podsećala na neka ranije vremena, recimo kada bi Brozova administracija uspevala da dobije neki veći međunarodni kredit, pa su onda privreda i drugi korisnici tadašnjeg budžeta jedva čekali raspodelu. Sličnih akcija vlasti je bilo i posle Broza, recimo Zajam za preporod Srbije. Taj utisak o sličnosti sa ranijim potezima vlasti nije slučajna. U Srbiji nije ni bilo dubljih reformi, pa je u osnovi ostao sačuvan stari režim još iz vremena Brozove SFRJ. Naravno, u nekim segmentima je došlo do izvesnih promena, ali one nisu dubinske i mogu se smatrati samo šminkom na licu starog režima. Samo što nije bilo dubljih

⁶ Srbija..., s. 35.

promena se može objasniti entuzijazam za NIP u medijima, interesnim grupama, privredi, opštinama, sportu, kulturi i drugim krugovima. „Pare dolaze“ i hajde da ih trošimo, umesto da gubimo vreme na razglabanje o tome da li takvo nešto pametno uraditi. Niko ne razmišlja šta će biti posledice takvog poteza i šta će biti kada se taj novac potroši. Vladini funkcioneri već stvaraju atmosferu da će i 2007. privatizacioni prihodi biti oko \$ 4mlrd, čime se sugeriše da će još biti „lakog novca“ i da će se potrošnja nastaviti u godinama koje slede iza 2006.

Alternative NIP-u

Pošto zvanični tekst obrazloženja NIP-a ništa ne kaže o tome, mada bi morao ako to treba da bude iole ozbiljno obrazloženje, pogledajmo najpre šta su alternative NIP-u, a onda kako je plan donet i kakvi se efekti mogu očekivati.

Uzmimo za početak da neka zemlja poput Srbije ima suficit⁷ u budžetu o € 1,674mlrd. To je ravno 8% bruto nacionalnog dohotka Srbije ili oko 15% državne potrošnje tokom jedne godine. U zemljama EU državna pomoć je ograničena na oko 1% od nacionalnog dohotka, upravo zato što je postalo jasno da je takva praksa šetna i da samo dovodi do inflacije i rasta korupcije. Ako Srbija treba da teži ulasku u EU, onda ni u pripremnom periodu ne bi trebala da koristi instrumente koji su tamo zabranjeni.

Ovo tim pre što NIP nije jedina mogućnost kako ta sredstva mogu da se upotrebe. Ima bar nekoliko drugih, mnogo razumnijih načina da se sredstva iskoriste. O tome tvorcima NIP-a nisu rekli ni jednu reč, mada su morali, da i uopšte pokušali da opravdaju svoj postupak.

Prvi takav način je da se snize porezi. Porezi i takse u Srbiji su brojni i visoki (sem nekoliko poreza kojima se prikuplja simboličan iznos budžetskih prihoda, kao što su porez na individualni dohodak od 10% ili 15% i porez na korporativni profit od 10%), državna potrošnja je preko 50% od BDP, i to je verovatno uz Švedsku najviša državna potrošnja u Evropi. Suficit nudi mogućnosti da se neki porezi snize i tako podstakne privredna aktivnost, a njen rast bi narednih godina kompenzovao trenutni gubitak u

⁷ Ovde ostavljam po strani da li u sprskom budžetu zaista postoji suficit, u šta se može sumnjati, jer se ovde ne radi o redovnim budžetskim sredstvima nego o privatizacionim prihodima koji variraju od godine do godine i kojih neće biti kada se za par godina državna imovina rasproda.

javnim finansijama. Naravno, sa snižavanjem poreza trebalo bi smanjivati i javnu potrošnju.

Drugi način da se sredstva utroše u odnosu na NIP je ulaganje u privatizaciju obaveznog penzionog osiguranja. Dosadašnji koraci u pravcu reforme penzijskog sistema su mizerni. Trenutno čak i ne postoje tri stuba penzijskog osiguranja, obavezno državno, obavezno privatno i dobrovoljno privatno. Postoje samo prvi i treći stub, čime država šalje poruku da želi da ima monopol na penzije, a time i uticaj na 1,3mil penzionera. Treći stub trenutno ima zanemarljiv broj osiguranika. Takvo rešenje je usvojeno 2005. iako je već sada državno penzijsko osiguranje bankrotiralo, jer je sredinom 2006. oko 40% iznosa za penzije isplaćivano direktno iz budžeta Srbije. Dakle, iako je državni penzioni sistem bankrotirao, nema volje za reforme. Da ne pominjem da nema volje za potpunu privatizaciju državnog penzijskog sistema, kakva je npr. pre više od 20 godina obavljena u Čileu, a u međuvremenu i u drugim zemljama.

Prema računicama Cato Institute, za privatizaciju američkog Social Security bi bilo potrebno oko 60% BDP Sjedinjenih Država tokom narednih 35 godina. Ako bi slična računica trebala da važi i u Srbiji (mada to nije nužno), onda bi u Srbiji za privatizaciju obaveznog penzijskog osiguranja tokom narednih 35 godina (do 2042) bilo potrebno oko € 14,4mlrd. Dakle, sredstva koja se 2006-2007. troše za NIP bi predstavljala više od 11% potrebnih sredstava za privatizaciju penzionog sistema. Zato je druga najbolja namena sredstava predviđenih za NIP da se umesto toga upotrebe za obaveznu i potpunu privatizaciju državnog penzijskog sistema u Srbiji. To je segment koji će biti najteže reformisati, jer je najskuplji. Ali, u tome Srbija nije različita od drugih evropskih zemalja koje nisu reformisale penzioni sistem, a to je većina.

Treća alternativa za sredstva namenjena NIP-u je da se ona upotrebe za restiticioni fond, tj. da se njima finansira deo troškova denacionalizacije. Srbija je jedna od retkih tranzicionih zemalja gde u pogledu restitucije nije ništa urađeno, sem što je vlada tražila da se prijave vlasnici (naslednici) nekad bespravno oduzete imovine. Čak i ako bi se restitucija izvršila u naturi gde god je to moguće, preostaje jedan značajan deo imovine gde to neće biti moguće. Taj deo će se podmirivati u novcu, akcijama ili državnim vrednosnim papirima. U bilo kojoj formi da se to desi, imaće loše posledice na stopu inflacije i trgovinu hartijama od vrednosti. Da bi se ti poremećaji što više umanjili,

potrebno je iskoristiti sredstva od privatizacije za nadoknadu vlasnicima bespravno oduzete imovine.

Četvrta alternativna namena sredstava NIP bi mogla biti reforma javne uprave i lokalne samouprave. Ona nije ni počela, a takođe je skup projekat, bilo zbog potrebe modernizacije uprave i uvođenja eVlade, bilo zbog finansiranja odlaska sa radnih mesta onih koji nisu potrebni.

Ako vlada ne želi da uradi ništa od četiri predložene stvari, onda postoji bar još jedna namena koja je bolja od NIP, a to je otplata spoljnih državnih dugova. Otplatom duga bi se on ne samo smanjio, a njegovo servisiranje olakšalo, nego bi se taj novac potrošio van zemlje i time ne bi imao negativan makroekonomski uticaj koji će imati, ako ostane u zemlji.

Nacionalni investicioni plan nije srpski izum. I prethodna vlast krajem 1980-ih je raspisivala zajam za nacionalni preporod Srbije. Naravno, sredstva su potrošena, a pozitivnih efekata jedva da je bilo sem retkih neposrednih korisnika tih sredstava. Mnoge razvijene zemlje su pribegavale programima koji podsećaju na srpski NIP od 1940-ih do 1980-ih, ali su zahvaljujući slabim rezultatima ti programi organizovani najčešće samo jednom, a nekada su i prevremeno obustavljeni. Osnovna opravdanja za programe poput NIP-a su bila sledeća. Prvo, nizak nivo privatnih ulaganja, usled čega su potrebna državna ulaganja da to nadoknade. Drugo, privatni sektor nema interesa za određena ulaganja (neke negativne eksternalije i ispravljanje „tržišne greške“, lokalna infrastruktura, neke škole i bolnice, itd.). Treće, uklanjanje velikih razlika u razvijenosti.

Ta obrazloženja su samo prividno dobra. Ako je nizak nivo privatnih ulaganja, onda nije izlaz da se manjak nadoknađuje državnim ulaganima, nego da se poboljša poslovno okruženje, kako bi se povećala privatna ulaganja. Državna ulaganja ne mogu kompenzovati privatna, jer su ekonomski neefikasna. Drugo, država ne treba uvek da ispravlja eventualnu „tržišnu grešku“, nego samo onda kada se to isplati. Treće, nema jednoznačne naučne evidencije da se regionalne razlike u razvoju mogu smanjiti putem državnih investicionih i regionalnih programa. Neka istraživanja čak ukazuju da programi za uravnoteživanje regionalnog razvoja dovode do povećanja razlika u nivou regionalne razvijenosti. Naravno, gore navedena moguća obrazloženja su samo puka obrazloženja koja treba da posluže kao „dimna zavesa“, jer su političari i birokrati programe

nacionalnih planova i ulaganja koristi kao sredstvo indirektno kupovine glasova, tj. povećanja popularnosti svojih stranaka.

Od tranzicionih zemalja, program sličan srpskom NIP-u se poslednjih meseci pominje u Sloveniji. Vlada Slovenije namerava da potroši izvesna sredstva kako bi podigla veštačka ostrva u delu Jadranskog mora koji pripada Sloveniji. Navodno, Slovenija nema ni jedno prirodno ostrvo, kojih u obilju ima Hrvatska, pa bi to bila kompenzacija nedostatka. Pored toga bi se podizali zabavni parkovi, uređivali nacionalni parkovi i slično. Često je na tuđem primeru lakše sagledati besmislenost nekog poduhvata, nego na svom. Da su ostrva u Sloveniji poželjna, podigao bi ih domaći i strani privatni sektor. Pošto to nije slučaj, kao izvođač se pojavljuje država, a štetu od toga će snositi svi građani Slovenije.

I u većini drugih tranzicionih zemalja bilo je nekih ulaganja koja su bila slična onome što nudi NIP, ali nije bilo ovakvog jedinstvenog programa. Npr. Češka, Mađarska, Slovačka ili Poljska su radi privlačenja stranih ulaganja izvodile čitav niz državnih ulaganja. Uređivale su zemljište za buduće investitore, dovodili struju, vodu, gas, gradile industrijske klastere, popravljale puteve i drugu infrastrukturu, obučavale radnu snagu za nova zaposlenja, itd. To su sve oblici državne pomoći koji se smatraju vertikalnim subvencijama – to su subvencije tačno određenim firmama – a ta vrsta subvencija je zabranjena pravilima Evropske unije. Zato su tranzicione zemlje te subvencije morale da izbace neposredno pre ulaska u EU. Posle ulaska u EU državna pomoć nije nestala. EU dozvoljava oblike državne pomoći koji ne služe samo određenim firmama ili granama, već načelno mogu da služe svim firmama i granama privređivanja. Recimo, industrijski istraživački parkovi ili regionalna pomoć se smatraju takvim dopuštenim oblicima državne pomoći. Veoma je sporno u kojoj meri su takvi oblici pomoći drugačiji u odnosu na one koje EU ne odobrava i koji su nezakoniti.

Loše strane NIP-a

Ako se i pored svega bude insistiralo na sprovođenju NIP-a, onda će to imati vrlo štetne posledice za ogromnu većinu privrede i građana Srbije. Štete će se ogledati u:

a) rastu inflacije,

- b) rastu „mrtvog tereta“ (eng. dead-weight loss),
- c) ulaganju u nereformisane sektore jačanju umesto slabljenja države,
- d) poremećaju odnosa javnog i privatnog sektora,
- e) rastu rent seekinga,
- f) rastu korupcije.

Ad a) Rast inflacije. Posle 2004. i 2005. kada je redom iznosila 13,7% i 17,7%, stopa inflacije je tokom 2006. u padu i za prvih deset meseci 2006. se kretala oko 6%, a na godišnjem nivou oko 11%. Potrošnja sredstava kroz NIP u iznosu od oko 7,5% od nacionalnog dohotka ne može ostati bez uticaja na rast inflacije, pre svega u 2007. i 2008 (preneti efekti iz 2007). Nezahvalno je prognozirati kolika bi stopa inflacije mogla biti u 2007, jer to zavisi i od ponašanja države u potrošnji redovnih sredstava, modaliteta poskupljenja kod roba i usluga čije cene kontroliše država, priliva deviza, politike centralne banke (NBS) i drugih faktora. Ali ono što se sigurnošću može reći je da će stopa inflacije u 2007. biti znatno viša od 2006, izvesno dvocifrena, samo pitanje da li 12% ili 20%. To je vrlo loš razvoj situacije, jer je stopa inflacije u Srbiji na nivou višegodišnjeg proseka najviša u Evropi, a sa ovakvim potezima poput NIP i odsustva strukturnih reformi, mala je verovatnoća da će se stvari poboljšati u narednih nekoliko godina. Osim što je visoka, stopa inflacije se razvija nepredvidljivo, što povećava rizike ekonomskih transakcija. Pošto je malo verovatno da će trošenje sredstava NIP-a biti ravnomerno, to će se nepredvidljivost kretanja stope inflacije u 2007. povećati. Na visinu i tempo kretanja inflacije u 2007 će uticati i predizborna potrošnja vlade, uoči predstojećih prevremenih opštih parlamentarnih izbora. Posle povećanja plata u nekim sektorima (obrazovanje, kultura, ubrzane isplate dugova penzionerima....) mogu se očekivati zahtevi za povećanim nadnicama i od strane drugih interesnih grupa (javna i javna komunalna preduzeća, nauka, državna uprava, zdravstvo, itd.). Alternativno, inflacija se može suzbiti izrazito restriktivnom monetarnom politikom. Ali kombinacija fiskalne ekspanzije i restriktivne monetarne politike dovodi do velikog povećanja kamatnih stopa, što onda destimuliše privatna ulaganja i istiskuje ih (eng. *crowding-out*) u korist državnih.

Ad b) Rast „mrtvog tereta“. Kada država sa jedne strane sprovodi privatizaciju, a sa druge strane ulaže u privredu, onda se postavljaju najmanje dva pitanja. Koji je smisao privatizacije, ako se potom ulaže u rast državnog sektora? Problem postoji ne samo sa stanovišta logike kojom se država služi, koja se menja – sa jedne strane se vrši privatizacija, jer je državno preduzetništvo neefikasno, a sa druge se opet vraća u neefikasni oblik vlasništva. Postoji i problem gubitka koji pri toj aktivnosti nastaje, koji se u ekonomiji naziva „mrtvi teret“. Taj trošak nastaje zapravo zahvaljujući delovanju državne administracije. Ona sa jedne strane ima trošak dok obavlja privatizaciju i prikuplja sredstva za NIP, a sa druge trošak nastaje i da bi se izveo NIP, tj. obavila potrošnja sredstava. Sličan efekat nastaje kod prikupljanja poreskih prihoda i kasnije potrošnje tih prihoda. Standardni izraz u ekonomiji za takve pojave je „mrtvi teret“, jer ono što po projekciji treba da se prikupi na prihodnoj strani se umanjuje radi transakcionog troška, tako da do korisnika na rashodnoj strani stiže znatno manje sredstava nego što bi sugerisala prihodna projekcija.⁸

Ad c) Ulaganja u nereformisane sektore. Jedan od najštetnijih efekata NIP-a je ulaganje u nereformisane sektore. U Srbiji praktično nije bilo reforme sistema zdravstva, obrazovanja, kulture, sporta, javnih i javnih komunalnih preduzeća, javne uprave, nauke i istraživanja.... Nije čak bilo ni minornog dela reforme koji bi se mogao nazvati racionalizacija. Na primer, školski sistem je postavljen prema populacionoj strukturi iz 1970-ih. Populaciona struktura se u ove četiri decenije znatno promenila, ali je sistem škola ostao isti. Tamo gde ima vrlo malo đaka nepotrebno je držati desetak nastavnika i profesora, održavati zgradu škole, itd. Jeftinije je kombijem ili autobusom prevoziti te đake do sledeće najbliže škole, koja ima više đaka.

Na sektore koji su upravo pobrojani će otpasti gotovo 70% NIP-a. Pošto u tim sektorima nije bilo reforme, onda je poruka koja se NIP-om šalje da ima sredstava čak i bez reforme. Zaposleni će usled toga zaključiti da nije potrebna reforma da bi se došlo do više sredstava i (bar privremenog) rasta dohodaka. Teško da ima štetnije poruke koju političari mogu poslati zaposlenim u tim sektorima, kojih je nekoliko stotina hiljada, a i svim biračima. Reakcija koju izaziva dodatno finansiranje nereformisanih sektora je

⁸ Up. Rosen 1999, s. 304 i d.

„ostavimo sada reformu, hajde da potrošimo novac koji se daje, a onda ćemo gledati gde da ga ponovo nađemo“. Dakle, posledica trošenja dodatnih sredstava poput NIP-a na nereformisane sektore je ne samo da se reforma odlaže, nego i da će je u budućnosti biti mnogo teže izvesti.

Ad d) Poremećaj odnosa javnog i privatnog sektora. Tokom tranzicije javni sektor se smanjuje kroz privatizaciju, strukturne reforme i povlačenje države iz niza aktivnosti. Država treba da se ograniči na funkciju „noćnog čuvara“, tj. na skup minimalnih pravila saobraćaja ili na svoje klasične funkcije. Za razliku od državnog, privatni sektor raste, bilo kao rezultat privatizacije, bilo otvaranja novih polja aktivnosti, bilo radi preuzimanja pojedinih sektora. Ako se država odluči na potrošnju dodatnih sredstava, koja izlaze izvan okvira njenih klasičnih funkcija, onda se država nepotrebno širi, što dovodi do relativnog smanjivanja privatnog sektora. To je korak koji obrće poželjan tranzicioni proces i kao takav je štetan.

Ako država, pak, sredstvima poput NIP-a podstiče privatni sektor, ni taj potez nije dobar. Da su poslovne aktivnosti privatnog sektora efikasne, onda bi one prošle tržišni test, tj. sredstva bi se mogla naći na tržištu (kreditni, pozajmice, emisije hartija od vrednosti), pa ne bi bilo potrebno da se kao finansijer poslovne aktivnosti pojavljuje država. A ako se pojavljuje država ili netržišni fondovi (MMF, SB, EBRD, EIB i slični), onda znači da se podržavaju neefikasne poslovne operacije, tj. one koje ne mogu da prođu tržišni test. Usled toga će obim privredne aktivnosti samo privremeno porasti. Kada prestane dotok takvog „jeftinog novca“, prestaće i poslovne aktivnosti koje su njime bile finansirane. Naravno, političari će privremeno moći da pokazuju nove zaposlene ili novoosnovane firme i da zaslugu za to pripisuju sebi. Većina birača ne mora znati ekonomiju i ne mora biti svesna privremenosti i štetnosti takve operacije. Bar deo, ako ne većina birača, doći će do zaključka da su političari koji upravljaju NIP-om dobri, jer brinu o razvoju privrede. Prosečnom biraču u Srbiji je još uvek nemoguće objasniti da to nije posao političara. Još teže je objasniti da takva ulaganja države pogrešno alociraju resurse i povećavaju nivo korupcije.

Ad d) Rast rent seekinga. Firme i pojedinci dohodak stiču ili od tržišnih aktivnosti ili od subvencija i drugih oblika državne pomoći. (I pomoć netržišnih fondova ili agencija za stranu pomoć poput USAID, GTZ, itd. spadaju u državnu pomoć.) Za firmu je bolje što je proporcija veća u korist dohotka sa tržišta u odnosu na pomoć države. To važi ne samo usled toga što sa većim udelom tržišnog dohotka firma pokazuje da prolazi tržišni test i da ima dobru ukorenjenost na tržištu, nego i zato što se rente (pomoć) ne mogu besplatno dobiti. Čim postoje rente, nastaje i konkurencija da se do njih dođe. Usled toga poslovni svet troši deo radnog vremena i energije na lobiranje za rente, usled čega manje ostaje za poslovne aktivnosti. Naravno, često se lobiranje izvodi uz obećanje neke kompenzacije ili nadoknade političarima i birokratama koji donose odluke o podeli renti.

Na drugom mestu je bilo govora o tome da je rent-seeking ekonomski štetna delatnost, jer se njome ne stvara novi, već se samo preraspodeljuje postojeći dohodak.⁹

Problem sa rentama i rent seekingom je i u tome, što oni kreiraju zavisnost primalaca pomoći od pomoći. Tokom primanja pomoći pojedinci i firme imaju izvesnu korist i navikavaju se na tu pogodnost. Kada se program pomoći okonča, ti pojedinci i firme bi najradije da se pomoć nastavi ili čak poveća. Umesto toga, najčešće dolazi do prekida pomoći, jer su sredstva predviđena za pomoć potrošena, a novih nema. NIP je vremenski oročen na kraj 2007. i problem zavisnosti kod pomoći će se pojaviti kod korisnika sredstava NIP-a, ako ne pre, onda najkasnije do tada.

Ad e) Rast korupcije. U Srbiji korupcija ima enormno visok nivo, od šezdesetak evropskih zemalja, Srbija spada u nekoliko sa najvišim nivoom korupcije. Pri rangiranju 159 zemalja sveta u 2006, Srbija je delila 97-102. mesta sa Alžiro, Argentinom, Madagaskarom, Malavijem i Mozambikom – svi sa indeksom 2,8 poena.¹⁰ (Indeks 10 znači da nema korupcije, indeks 0 znači da je korupcija sveopšta.) Od evropskih zemalja iza Srbije su Makedonija 103, Belorusija i Ukrajina koje dele 107-117 mesto sa drugim zemljama, Albanija 126 i Rusija 128.

Iako korupcija u Srbiji ima enormne razmere, vlade od 2000. naovamo nisu preduzele ništa, kako bi se nivo korupcije snizio. Štaviše, sve vlade su štitile svoje

⁹ Up. poglavlje *Rent seeking*, u Prokopijević 2000, s. 323 i dalje.

¹⁰ Up. Transparency International (2006), s. 298-302.

zvaničnike od policijskih i sudskih istraga, što je rezultiralo time da nijedan funkcioner novih vlasti posle 2000. nije osuđen za korupciju, a u samo nekoliko slučajeva je bilo došlo do sudskih postupaka. Uz tako visok nivo korupcije, pogrešno je povećavati državnu potrošnju, jer će to samo povećati nivo korupcije.¹¹ Korupciju će posebno podsticati predviđeni način za izvođenje NIP-a. Prvo, nema zakona o NIP-u. Drugo, o dodeli sredstava odlučuju ad hoc tela, prema vrlo provizornim procedurama, koje Ministarstvo finansija može da zaustavi ili menja. Diskreciona moć birokratije je enormna, procedure mršave, kontrole na raspodelom i trošenjem sredstava nema. Usled toga je NIP otvoreni poziv na korupciju.

Ko će imati koristi od NIP-a

Na osnovu prethodno razmotrenog a – e) NIP je štetan. Ekonomska teorija je inače davno dokazala da su državna ulaganja neefikasna u odnosu na privatna, ali to ogromna većina ekonomista u Srbiji prosto ne uvažava. Da li će ipak neko od NIP-a imati i koristi? Nesumnjivo je da će neke grupe i pojedinci imati koristi, jer da niko nema koristi, ovakav program ne bi mogao biti donet. Najveću korist od NIP-a će imati političari koji su trenutno na vlasti, a onda i još neke interesne grupe.

Korist od NIP-a za političare je višestruka. Prvo, političari na vlasti se nadaju da će NIP-om povećati svoju popularnost. Drugo, političari će povećati uticajnost. Treće, političari će preko korupcije vezane za NIP povećati sopstveni i stranački imetak. Osvrnimo se ukratko na sve tri stvari.

Trenutna popularnost stranaka na vlasti prema istraživanjima javnog mnjenja je vrlo niska, obično 20% do 25%. Izvođenjem NIP-a se očekuje da popularnost poraste. Popularnost političara i stranaka na vlasti bi mogla da poraste u dve kategorije birača. Najpre su to oni koji će biti direktni korisnici sredstava NIP-a. Opravdanje bi moglo biti, da onaj ko dobija sredstva iz NIP-a može da glasa za vladajuće stranke, zato što je zahvaljujući njima dobio sredstva. Potom, i jedan broj birača bi mogao da se opredeli za vladajuće stranke, zato što taj deo birača veruje da je NIP dobar za Srbiju. Naravno,

¹¹ O tome da NIP povećava korupciju pišem kratko, jer je o tome detaljnije pisao Milić Milovanović u članku objavljenom u dnevnom listu **Politika**.

videli smo da je NIP štetan za Srbiju ekonomski, pa i politički, ali deo birača ne mora znati za to i može pri glasanju slediti svoje pogrešno verovanje. Iako će oba pomenuta faktora igrati neku ulogu, njihov značaj za pridobijanje glasova vladajućim strankama ne treba precenjivati. Pojedinci mogu dobiti sredstva iz NIP-a, a ipak glasati za neku drugu stranku od onih koje sada dele sredstva NIP-a. Usled tajnosti glasanja ne postoji iole efikasniji način da se čin glasanja poveže sa dodeljivanjem sredstava iz NIP-a. Usled toga će vrlo mali broj glasova moći da se dobije na ovaj način. Što se tiče druge kategorije birača, oni koji misle da su ovakvi planovi dobri za Srbiju, ni tu se ne može pridobiti neki veći broj glasova u odnosu na postojeće. Birači su velikom većinom već opredeljeni za stranke za koje će glasati, a samo mali broj može promeniti opredeljenje radi NIP-a. Štaviše, verovatno da najveći broj glasača koji misle da je NIP dobar za Srbiju glasa za Srpsku radikalnu stranku i Socijalističku partiju Srbije, jer te stranke imaju programe u kojima se mešanje države u privredu smatra poželjnim. Ti birači teško menjaju partijsku orijentaciju, tako da jedini osetniji profit od NIP-a mogu imati socijalisti, koji podržavaju tekuću vladu, a ne stranke ministara koji su najaktivniji oko NIP. Od njih, izvesnu korist bi mogla imati i Nova Srbija, jer će dobar deo sredstava ići preko četiri ministarstva koje kontroliše ova stranka. Ne treba podceniti efekat ulaganja u asfaltiranje puteva i krećenje škola u ekonomski zaostalim sredinama.

Drugo, NIP će povećati uticajnost političara. Ovo je sasvim razumljivo kada se ima u vidu da će određeni političari (ministri) i neki od drugih birokrata donositi odluke o raspodeli sredstava NIP-a. Ti pojedinci će prosto postati važniji i moćniji nego što jesu, zato što će mnogi morati da dođu do njih, bilo fizički ili sredstvima telekomunikacija. Izvođači radova će morati da obilaze kancelarije firmi i organizacija koje su dobile neka sredstva iz NIP-a, kako bi dobili posao, pa će time na značaju dobiti i lokalni birokrati, direktori domova zdravlja, škola, sportskih i kulturnih društava i ustanova. Rast moći političara i drugih birokrata će biti privremen i neće znatnije moći da se materijalizuje u većem broju osvojenih glasova, nego što bi ih inače bilo.

Treće, političari će svakako hteti da iskoriste dodatnu priliku koju im NIP pruža, da steknu sredstva bilo za sebe ili svoje stranke. Obzirom na visok nivo korupcije, jasno je da će dodeljivanje sredstava bar u nekim slučajevima pratiti zahtevi političara da im dobitnici sredstava daju neki procenat ukupne sume, da im obezbede neku drugu

protiv-uslugu, itd. To se može izvoditi na razne načine. Recimo, ministar može tražiti od opštine koja je dobila sredstva za popravku puteva ili stanogradnju da angažuju tačno određenog izvođača radova, koji će onda 10% ili 20% od ukupne cene radova platiti političaru ili njegovoj stranci. Ili će se angažovati firme bliskih srodnika ministara, što je takođe vid korupcije.

Pored političara i drugih birokrata, korist od NIP-a će imati i predstavnici pojedinih interesnih grupa. Najviše koristi će imati građevinske, zanatske, industrijske i uslužne firme koje budu izvodile radove vezane za projekte NIP-a. Prosto, one će imati nešto veći obim posla nego što bi inače imale da nema NIP-a. Usled toga će bolje moći da plate postojeće zaposlene ili da zaposle eventualno nove pojedince. Korist će imati i zaposleni u ustanovama gde se budu izvodili radovi (popravka zgrada i prateće instalacije, gasifikacija, izrada odbrambenih nasipa, kupovina opreme, ...). Te koristi će češće biti indirektne (poboljšani uslovi rada), nego direktne (veće nadnice). Teško je proceniti koliki broj pojedinaca će imati direktne i indirektne koristi, ali on verovatno ne prelazi 300.000 pojedinaca. Postoji još jedan broj korisnika koji će biti raspršeni u dužem vremenskom horizontu. To su svi oni pojedinci koji će koristiti rekonstruisane puteve i druge infrastrukturne objekte. Te vremenski raspršene korisnike je teško prebrojiti i njih ovde ne računamo. Biće i pojedinaca koji će po više osnova biti korisnici NIP-a. Ipak, svi korisnici NIP-a predstavljaju samo 4% ukupne populacije Srbije od 7,5mil pojedinaca. Čak i da je broj korisnika duplo veći, to bi opet bilo ispod 10% populacije Srbije.

Zaključak

NIP je klasičan primer situacija o kojima u public choice (konstitucionalnoj ekonomiji) postoji obilje primera. Male i dobro organizovane interesne grupe profitiraju zahvaljujući svojoj dobroj organizovanosti i uticajnosti na račun ogromne većine pojedinaca u društvu. Ova ogromna većina je loše organizovana. Smatra se da bi pojedinci te ogromne većine imali veći trošak ako bi se organizovali i sprečili takve poteze, nego ako puste da stvari idu svojim tokom.

Prethodna analiza pokazuje da je NIP loše obrazložen, da nije zakonski odgovarajuće regulisan, da nema odgovarajućih procedura pri dodeljivanju sredstava.

Ona pokazuje i da su štete veće i brojnije od koristi. Štete će, međutim, biti raspršene na čitavo društvo, dok će koristi biti koncentrisane na dobro organizovanu manjinu, koja nije veća od 4%. Većina koristi i šteta će biti kratkoročna, manji deo će imati i dugoročne posledice. U osnovi, ključne štete i pogodnosti će nastupiti tokom izvođenja NIP-a ili neposredno po njegovom okončanju. Konačno, zemlje EU ne poznaju instrumente razvoja poput NIP-a. Državna pomoć i direktno mešanje države u privredu su s pravom ograničeni u zemljama EU, jer je posle mnogo iskustava postalo jasno da su ekonomski štetni. Nema razloga ni da Srbija koristi ovaj instrument, ukoliko teži da se približi EU.

LITERATURA

Friedman, M. (1996) **Sloboda izbora**, N. Sad: Global book.

Friedman, M. & R. (1997) **Kapitalizam i sloboda**, N. Sad: Global book.

Hayek, F. A. (1997) **Put u ropstvo**, N. Sad: Global book.

Hazlitt, H. (1998) **Ekonomija u jednoj lekciji**, N. Sad: Global book.

Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji, Beograd: Fren & Ceves, april/jun 2006.

Prokopijević, M. (2000) **Konstitucionalna ekonomija**, Beograd: E press.

Prokopijević, M. (2002) **Does growth further improve economic freedom**, Turin: ICER Working Paper no. 14/2002.

Rosen, H. S. (1999) **Javne financije**, 5. izdanje, Zagreb: Institut za javne financije.

Srbija. Nacionalni investicioni plan 2006/2007, Beograd: Ministarstvo finansija Republike Srbije, 158 strana.

Transparency International (2006) **Global corruption report 2006**, London & Ann Arbor: Pluto press.